

ЛАЗАР БУКВА

ЗАСТОР И ПРЕПОЗНАВАЊЕ: ПОЕЗИЈА РАДОМИРА ПРОДАНОВИЋА

САЖЕТАК: У раду се указује на донекле заборављену поезију Радомира Продановића, чији значај се разматра у светлости појмова застора, препознавања, даљине. Продановићева поезија прави радикалан отклон од класичног, метафизичког „трагања за Апсолутом”, као и од хришћанске (нарочито православне) теологије. У особености Продановићевог песничког пута уочава се нови онтолошки хоризонт на којем је потребно, с обзиром на појам застора (платна), установити могућност казивања у сукобу са природом ћутње.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: поезија, онтологија, Радомир Продановић, застор, даљина, хришћанство, Бог

Више од навикнутог *и*рајања за: је ли то оно што *скреће* пажњу на њега кроз повесну игру закривања и препознавања, тамо, у горкој блажености периферије? „Више од”, па опет, шта „више” додати једном пробијеном путу? Може ли „мимо” бити оно „више” које на себе навлачи одважност *скрејања*? Увек постоји неко ко *скреће* пажњу, не губећи се у самодовољном истраживању маргине. Али поезија Радомира Продановића откривена је, и сва дубина тог *скрејања* лежи у спремности да чујемо шта нам казује његово мимоилажење, његова испуштеност. Од напора Миодрага Павловића и Светозара Бркића да се његово дело прикупи и растумачи прошло је више од шездесет година, а његове песме данас, ако им приђемо без оптерећености синтезом, казују увек понешто из кретања које није изабрано (ни разабрано), из предела који се није отворио. Смештање његовог поетског лика под окриље Момчила Настасијевића, иако упућујуће, не сагледава специфично разигравање

стиха, у којем каткад севну питања превиђена, али силна, свежа, важна. Узети на себе задатак свеобухватног прегледа Продановићеве поезије и њеног позиционирања у историји књижевности (иако његова поезија није обимом велика), било би значајно прегнуће са сасвим кобним ризиком. Ризиком, наиме, да оно што желимо угледати у мимоилажењу и скретању поново буде превиђено. Уместо тога, допустимо да нам сама маргиналност судбине те поезије наметне сцену властитог указивања.

Сцена је већ ту: застор, закривање, препознавање, скретање, даљина, мимоилажење. Продановићева прва песма зове се „Далеко”, а једна од најважнијих „Из даљине”, и уопште даљина у најприснијем смислу конституише хоризонт на којем видљива постаје специфичност његове поезије. Даљина ту не фигурира на конвенционалан начин као коначна одељеност и немогућност у коју се тоне и у којој се пропада, са судбинском окренутошћу од извора, бића, живота. Код Продановића, она је увек преломљена кроз своју туђину и најдубље острањена у самој себи, тако да увек постоји особена светост даљине која прелази у оно најближе. Продановић одлаже закључак и има ухо за величину неизвесности. Истрајати у срцу питања, не завршити се, тек набацити коју слутњу, увек, међутим, обавезујућу и продорну за онога ко уме да чује *глас*. Његова песма „Један мало тамнији глас вечери” уводи нас у опрезност тог кретања:

Да л' надање вечној радости,
божанству приближење значи?
Или у очном обневидењу рад превеликог
понирати у замрачење,
док нам ко орлу, к њему,
и оком уздигнути се хоће,
а и падом рад ока,
да узвисимо се?

И да л' се надамо, и чему, и докле?

И стрепњи, и страху неразгоњеном
конац да л' докрајчићемо,
кад и кроз најстрашније ликом да прођемо,
кад и кроз одвајање од руку и ногу да умремо,
тек најстрашније није крајњем близу?¹

¹ Радомир Продановић, *Глас*, Српска књижевна задруга, Београд 1962, стр. 39.

Три питања и усмереност ка замраченом, неизвесном, страшном, кроз апоријско приближавање, никад довољно зрело за крај, целину и врхунац. Даљине код Продановића расту, и у удаљавању се узраста за израженост зора и суптилност обневиделости. Ипак, остаје нејасно да ли је то стално бујање даљине осуђеност на недодирљивост „божанства” или хоризонт у којем тек треба извршити обрт и препознати стрепњу, удаљавање, обневиделост, као услове приказивања самог „божанства”? Да ли конвенционално филозофско и песничко трагање, заправо, све време погрешно трага? У том смислу, Продановићеву поезију дотиче хајдегеријанска проблематика стрепње и суздржавања као темељ другог почетка, а ни у покретима откривања и закривања није му нимало страна. Чак и ако се о природи Продановићевог кретања ка „божанству” овде не може донети дефинитиван суд, или се јасно исцртати његово усмерење, старо трагање остаје проблематизовано, у њему се више не може самопоуздано пребивати.

Ту немогућност врло освешћену чујемо у стиховима: „кад и кроз најстрашније ликом да прођемо /.../ тек најстрашније није крајњем близу?”. У чему лежи разлика „најстрашније/најстрашније”? Шта се отвара у бујању даљине којом „најстрашније” бива постављено наспрам себе? Један пут указује на зеноовско удаљавање „најстрашнијег”, управо у оном тренутку кад ликом пролазимо кроз њега. Осуђени смо, дакле, на судбинску немогућност краја, на пропадање сваког стицања, на линеарно усмерење ка најстрашњем, већ унапред онемогућено и извесно у својој неухватљивости. (Ту врло проживљено прихватамо борхесовски наук о правој линији као најзамршенијем лавиринту). Али зар разлика „најстрашнијег” и „најстрашнијег” не отвара могућност обрта, не откључава хоризонт стрепње и бестемељности не само као привилеговано већ и као једино усмерење ка бивствовању/„божанству”? Ништа још не усмерава дефинитивно у том правцу, мада једно остаје сигурно: стара нада у достизање, окончање, постигнуће, радост, нада у надање, измиче нам и губи се, не само као давна привилегија за коју смо постали незрели већ и као суочење са узалудношћу, чак површношћу таквог трагања. Било да Продановићева песма остаје у апоријском и запечаћеном бујању линеарне даљине, било да наговештава обрт и отварање хоризонта стрепње као хоризонта видљивости бивствовања, традиционално трагање, за њу, распало се. Чак и линеарно удаљавање не може се код Продановића свести на овешталу „ограниченост људског сазнања”, јер код њега се радикално разликовање управо догађа између „најстрашнијег” и „најстрашнијег”, и у том смислу он више не може подупирати апсолутно важење ма каквог идентитета, био он доступан или не

„људском сазнању”. Традиционална, метафизичка представа нада се почивању у радости досегнутог Апсолута (иако не треба бити наиван па Хегела схватити у том смислу). Тај се пут ставља у питање првим стиховима ове песме. Радост која врхуни надању, сада када је испостављена у својој немогућности, сачињава Продановићев отклон од „уживалачког” трагања које, ма колико то најпре парадоксално звучало, јесте и отклон од православља. (Можда не претерану књижевну, али свакако искуствену важност има чињеница да је Продановић био свештеник.) Православно и уживалачко трагање сусрећу се управо у надању, радости и почивању, и никада се не могу помирити са инфинитезималношћу даљина у линеарном лавиринту, као ни са стрепњом као хоризонтом бивствовања. Није реч само о стереотипичној улози „награде” која, можда више у банализованом схватању, игра пресудну улогу. Уживалачко и православно не падају тек случајно с оне стране стрепње и линеарности, већ један темељни, онтолошки став доводи до њиховог конвергирања. Он се показује у односу према даровима, у покрету афирмације бића. Хришћанско презирање света као „долине суза” увек је само аксиолошки, никако онтолошки схваћено хришћанство. Отуда чувено и оштроумно Ничеово тумачење повести Запада (а с њим и у њему, нарочито, хришћанства) још увек остаје на једном протестантско-католичком обзору, и самом, у својим најбучнијим облицима, пре свега аксиолошки усмереном. У том погледу, православна традиција заступа онтолошко признавање и прихватање дарова, афирмацију бића, твари, чак и у свести о греху и палости.² Тек потпуни презир према твари, кантовска чистота, посвећеничко одвајање и кретање ка не-бићу, јесте исконска, онтолошка злоба. Поставити „миг” бивствовања у стрепњу и смрт (како је то чинио Хајдегер), или оставити ум у линеарном, стално увећавајућем и несагледивом робовању, одлаже сваку могућност признања, учествовања, уживања у даровима. Та врста учествовања темељи се у ранијем учествовању и заједничарењу са Другим, кроз темељитост односа као онтолошки првог.³ У том смислу, код Продановића традиционални, метафизички пут трагања, можда и трагање само, бивају превладани. Бесконачна линеарност, или онтолошки обрт и препознавање судбинског важења стрепње, остају могућност дубљег и истанчанијег кретања.

„Један мало тамнији глас вечери” није једина песма у којој тај радикални отклон постаје видљив. На врло особен начин, догађај

---

² Павле Флоренски, *Сјуб и ѿврђава исјине I*, прев. Људмила Јоксимовић, Небојша Ковачевић, Логос – Ант, Београд 2008, стр. 189–232.

³ Христо Јанарас, *Личност и Ерос*, прев. Станислав Јакшић, Беседа, Нови Сад 2009.

Смрти Бога чује се у песми „Стара Хаљина”: „Стара стара хаљина / опрости нови нам Бог треба, / не тужи што скидосмо / твоје лице са нас”.⁴ Отклон Радомира Продановића није само неприпадност конфесионалном, о чему, као о духу његове поезије, говори Миодраг Павловић⁵ у предговору издања Продановићевих песама *Глас*. Тај отклон је много радикалнији и већ на онтолошком плану, без обзира на било какву припадност или неприпадност конфесији, сукобљава Продановића са класичним метафизичким трагањем. У ком смислу „хаљина” указује на старост Бога? Да ли је Смрт Бога потпуна и судбинска ако се очекује „нови Бог”? У чему лежи „новост Бога”? У ком односу стоје „скидање лица” и увијеност једног Бога у хаљину? Скидање лица, било да се схвати као скидање Божијег погледа са нас или скидање оне слике и сличности са Богом, кроз коју смо створени у класичном хришћанском учењу, онемогућује управо заједничарење и учествовање у односу са Другим, на начин на који смо то одредили као онтолошку основу хришћанства. Али моменат „скидања” пада у превазилажење површног односа форме и садржине, онда када се мисли заједно са „старом хаљином”. Однос форме и садржине никада не би издржао моћ упућивања коју „стара хаљина” овде има с обзиром на Смрт Бога. Он би сву сигурност ипак положио у замену форме, у светлину новог руха, или би сам Бог у својој сржи одавао трулеж која истовремено буди чекање „новог рађања” и „новог Бога”. Али сигурност истицања „старе хаљине”, њено наглашено место у стиху, не задовољава се ни тиме да она буде тек упућивање на неко могуће стање ствари. Хаљина, стога, није назнака већ конституент самог Бога и уопште – остаје питање зашто се један Бог конституише увијањем, умотавањем? С тим у суштинском односу стоји „скидање лица”, али зар је могуће да ишта остане иза и након тог скидања? Могућност људског јесте могућност покривености лицем (самим тиме и могућност скидања тог лица), али иза лица не стоји никаква истинитија стварност, ништа скривено што сад избија и изненађује. Наивно би било читати тај стих као скидање некакве „маске” којим се открива „право” лице човека. Он и јесте конституисан као човек самим покривањем лицем, својом сличношћу са Богом којом се установљује сваки однос. Отуда и старост хаљине, њена уочљивост, јесте већ и расточење Бога. Не стоји у њој умотан неки ранији и истинитији Бог, који ће засијати одмотавањем, већ само то умотавање јесте Бог. Исус је Бог који се умотава. Бог колевке и празног гроба у којем остаје хаљина. Бог конституисан

⁴ Радомир Продановић, нав. дело, стр. 52.

⁵ Миодраг Павловић, предговор у: Радомир Продановић, нав. дело, стр. 5–25.

умотавањем јесте *имџицирани*, трансцендентни Бог, њему се приближавамо само умотавајућим кружењем апофатике. Тако иза скинутог лица не остаје ништа, или управо – остаје Ништа. Као што и стара хаљина не назначује већ онемогућује Бога кроз своју старост. Отуда „нови Бог” није нешто што ће се указати отклањањем старе хаљине, нити доласком ма каквог новог садржаја, већ новост тог Бога лежи у придруживању и препознавању расточења које се догађа управо немогућношћу увијености. Продановић даље каже: „и придружи твоје расточење / нека нам песма за ново / рођење громкијом буде / и глас твој нек из просторности / засевне тамом и / радошћу срећа прође кроз људе”.⁶ Ако се новост Бога очекује само као замена старог, чему води позив на придруживање Бога свом расточењу? Тама „просторности” неувијеног јесте управо Смрт коју сам Бог мора признати, коју мора узети на себе и придружити јој се. Не ради се о баналној критици религије која раскринкава „мит” и захтева да се божанство уклони. Не, већ ону празнину неувијености, иза које се не крије ништа и нико, мора обузети покрет признања као могућност новости Бога. Тај нови Бог није некаква диспаратна стварност, или биће које долази уместо старог. Већ немогућност увијености као немогућност конституисања захтева да саму себе призна и освести као Нико и Ништа новог Бога. Увијеност јесте могућност Другог, могућност новине и темељног односа. Скидање лица и развијање Бога, одмотавање Личности, укида саму Личност. Застор, хаљина, јесте једино што постоји, али њихово постојање није само себи довољно, већ по својој природи упућује на оно „умотано” и на оно „иза”, иако то бива конституисано тек самим застором и не постоји пре њега. Нови Бог јесте онај ко осваја, признаје и сева у просторности скинутог застора. Смрт Бога јесте оно што сам Бог мора освојити, узрастајући у својој новини. Несвесност, непридруживање Бога властитом расточењу, отвара простор само за његову пуку замену, управо оно што Продановићева песма жели да спречи: „Јави се весели се и ти / Боже што последњу проживљаваш / ноћ, јер то још од / уречења ти оста да / незнањем о твојој несрећи / у срећи не погубимо главе”.⁷ Када би нови Бог био нека потпуно диспаратна стварност, зашто би се тражило да стари призна свој нестанак, своје одмотавање, и зашто би нама, који смо „скинули лице”, претило хаотично губљење? Као да наша обезличеност захтева дубље признање самог Ништа које настаје одмотавањем, развијањем хаљине. И као да нас умирући Бог још увек држи, прати и

⁶ Радомир Продановић, нав. дело, стр. 52.

⁷ Исто.

ограничава утолико више што од њега искамо признање и придруживање властитом расточењу. Као да Бог тек у Смрти постаје Бог. Тек у Смрти он сија као „новост” Бога и истовремено као најтемељније владање. У том смислу, Продановић се удаљава од повесног тумачења Смрти Бога, и захтева је са једног дубљег становишта, управо као његово највеће и најпродорније потврђивање. Бог осваја себе признајући своју Смрт. Тек тада наступа божанско.

Али не завршава се још увек проблематика умотавања. Песма „Из даљине” призива Смрт и семе (умотаност опном) и срођавање с даљином. Којом даљином? Управо оном која није призната и са којом се никада није сродило „уживалачко” или традиционално трагање. Песма каже: „Позлати болом јутра и вечери. / Стишаће се семе. / Да отпочине пошло је са тобом тамо. / Но починак је мекан, рад мекоте бунован, / А мрак је у бунилу, не тужи”.⁸ Смрт семена које ће отпочинуту и развити се, одмотати, изгубити своју опну, догађа се у комплексу мрака-бунила-мекоте. Та Смрт стоји у дубинској вези са „сродношћу даљине”: „Све ове речи познате / ... / Неком ће овде зазвонити сродно, / А теби и даљину сродном учинити”.⁹ Речи јесу познатост искуства даљине, али још увек не и његова препознатост у одметању од традиционалног трагања.

Даљина постаје сродном онда када се „почивање” препозна у мекоти, мраку и бунилу, дакле у једној врсти бестемеља, у којој се догађа наше рађање и рађање семена: „Јер у мраку, семену и нама, рађање бива”.¹⁰ Рађање бива измештено у даљину („пошло је са тобом тамо”), али даљина не нуди могућност смиреног и сигурног почивања, јер почивање и стишавање догађају се тек у мраку и бунилу флуидне мекоте која никада не може бити премерена, обухваћена и смирена, како то очекују блискост и чврстина традиционалног, метафизичког пута. Та семена у хаотичности обавезују нас да се присетимо Анаксагориног наука, будући да и тамо семена леже у ноћи чекајући да их уреди Ум који долази споља. Али бунило мекоте и мрака опире се сваком Уму, будући да се рађање управо у бунилу догађа. Ту стоји, противно Анаксагори, немогућност хомеомерија (једнако одмерених честица), јер флуид мекоте не дозвољава никакву једнакомерност и успоставља саму мекоту као оно чему се не може одредити мера. Неизмерљиво платно, текстура у коју се тоне као у мрак и бунило. У њима се догађају рађање и срођавање с даљином. Отуда последњи стихови песме призивају род и рађање тек онда када је даљина постала

---

⁸ Исто, стр. 51.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто.

сродна: „Дивне су нам речи. Сакупих их све / ... / Па ћу да ти лијем – до последње на груди / Не би ли ти срце пред њима / У родном руху увек исходило”.¹¹ Флуид речи (ливење) којима смо позвани на срођавање са даљином (рађањем у мекоти, мраку, бунилу) позива срце да иступи у „родном руху”. То родно рухо јесте и рухо рађања, рухо спремно за рађање, то јест спремно да отпочине кроз своје одмотавање (као и семе) у бунилу и неизмерности мекоте. Није реч о томе да, одбијајући Ум, рађање припадне ирационализму, мистицизму итд. Један дубљи отклон према традиционално схваћеној трансценденцији (као и у „Старој хаљини”) корени рађање у самом себи, у немогућности узимања мере, у несигурности, флуидности давања и пропадања. Грчки Фисис се овде одмеће од Анаксагоре, и пушта да се одвијање, одмотавање опне семена и „родног руха” догоди на подлози без мере, то јест подлози (мекоти) којој се не може установити мера, без обавезе да тврдимо њену безмерност или бесконачност. Читав проблем неизмерености упућује на говор бунила или на специфичну немогућност *дигезе*, самосталног говора, узимања говора на себе. Отуда „све ове речи познате” јесу само оно што треба препознати (као обрт), будући да бунило у неизмерности не може говорити самостално. Оно никада не долази до оквира, никада не изрезује ситуацију која се предочава. Један исти, познати говор, судбински стоји у зависности од препознавања. Па опет, тај питијски проблем, „како чути?”, не остаје само с оне стране пута којим је усмерена поезија Радомира Продановића. Шта када онај који пева мора да преузме превелику одговорност?

У ком смислу оивичавање, оквир, изрез фигурирају у проблему, онда када откриће ћутања у даљини не може бити остварено и оживљено мимо обавезе да се казује? Песма у прози „Писмо” креће се ка том проблему:

Жељом сам привучен ћутању, али немам речи које би га казивале, јер слагао бих себе, ако не велим, да смо страшно казивањем уснама за небо везани.

Све бих да кажем и кроз реч каменом да ти се у срце укујем, или бих ко биљка бршљенасто твој кам у срцу обвио и у сузу претопио, али надање што се преплиће на граници неба и мора утробу осветљава ми сву, те немам снаге да се у најзадње своје прелијем, док не осетим таму таму из које нема враћања но само виђење своје угледа се и даље.

Не иди на почетак макар сви желели то.

---

¹¹ Исто.

Не иди, иако ти је знање премного, јер куда би други, и како напред, ако би ви што разбивате а разбијено испред вас у цело не саткате да би завесом нам било, пред оним што се не гледа.

Љубим да би раскидано и ти и ја последњу трун иживљења пред оком Неумирућег претопили у оно што и са ивицом и без ње значи раскинути се за увек.

До највеће светлости још снаге немам а зажелети убило би ме сад.¹²

Сада, дакле, није могуће у „познатим речима” препознати могућност обрта, већ се на себе узима одговорност казивања, у оној везаности за највише која мора пронаћи пут да се сâмо ћутање каже. Пут ка срцу које још увек није ту, него се чека његово појављивање „у родном руху”, сада мора бити одложен. Обавијање и претапање (постајање флуидним), као ни урезивање (а увек се треба присећати да је урезивање игра са празнином), још увек нису могући. Постоји посебно осветљење које одлаже потпуно прелажење у флуид. То осветљење избија из надања „што се преплиће на граници неба и мора”. Дакле, постоји неко плетиво, неко преплитање које на измаку снага зрачи надање у могућност казивања ћутње. То казивање могуће ће бити онда када се осети тама „из које нема враћања но само виђење своје угледа се и даље”. Какво је то плетиво које сија светлошћу од које се не може сакрити, које у својој остварености тамо затвара сваку могућност враћања и сваки поглед, осим самог виђења које нуди та светлост? То плетиво, дакле, у једно сажима светлост и таму, али не пуком дијалектичком игром, већ као услове једног виђења. Виђење које затвара сваки повратак могуће је у падању светлости и таме у једно. То, дакле, није некакав њихов спој или хармонија. Не трпи се никакав дуализам, већ они постајући исто отварају преплитање у могућност да се ћутање каже. Постоји, дакле, одређена топологија плетива која омогућује да светлост мрачи за иреверзибилно виђење. Није реч више о неком застору, хаљини, за коју се може заћи, за чију се другу страну може побећи, не би ли се установио личносни однос самом појавом застора. Исто тако, скидање застора и придруживање Смрти одводи само до ћутања или особитог слушања речи које су казане, без могућности да се сâмо ћутање каже. Али без тог казивања Продановићев пут не може бити освојен, преузет, подузет. Мора, дакле, постојати плетиво/застор које нема другу страну за коју се може сакрити. Мора се мислити плетиво са само једном страном. Можда извесна топологија казивања то омогућује.

¹² Исто, стр. 53.

Плетиво које има само једну страну, сасвим принуђено на сијање светлости до у утробу, па исто тако, самим сијањем, замрачено, онда када из надања прелази већ у остварење. Замрачено, онемогућујући повратак, а то значи управо онемогућујући закривање и другу страну. Опстајање у једностраном плетиву за које се можда нема снаге, и у чијој ће се једној страни нужно ишчезнути као у могућности да се само ћутање каже. То преплитање, дакле, једини је залог преузимања говора у догађају ћутње. Ипак, постоје силе које се том надању и кретању опиру. Чује се позив – „не иди на почетак”. Тај позив јесте она неизвесност у којој говор увек може поново прећи у поредак застора. Он и хоће за себе да придобије „завесу” пред оним „што се не гледа”. Али плетиво мора имати само једну страну, никакво разликовање у њему не може га острани од њега самог, па опет, оно није самодовољни и затворени идентитет. Оно се отвара без затварања, утолико настаје сијање, али зар оно „без” већ по себи није тама? У том отварању-без светљење и мрачење падају уједно. Тек онда када плетиво опстаје са својом једном страном, могуће је преливање у „најзадње”. Утолико се плетиво мора раскинути од застора „за увек” у претапању „пред оком Неумирућег”. То око јесте оно виђење једне стране у којем губи значај и значење „са ивицом и без ње”. Оивичавање, које је за песму „Из даљине” било услов преузимања говора и од кога одступити значи предати се бунилу, сада се изврдава хоризонтом на којем ивица, граница, оквир више немају значење. Оно плетиво које омогућује преузимање говора, а ипак остаје плетиво с једном страном, не трпи у себи никаква разграничења, ивице, унутрашње и спољашње. Сам услов преузимања говора, који би бунило раније нужно одвео ка застору, сада бива наслућен у надању које се преплиће тако да има само једну страну. Али могућност тог плетива за сада је тек отворена. Његова димензија указује нам се у даљини, али се нема снаге за његово извођење. Песник, дакле, отвара једну димензију не закључујући је и не изводећи је, будући да увек постоји црта којом се Писмо прекида. Ипак, да ли и то прекидање, ту где је прекинуто, носи са собом извесну тежину? Да ли је отварање за једну страну преплитања с одговорношћу остављено отвореним? Ка томе све упућује. И изгледа да нам се даљина већ даје и дотиче нас.

Лазар Г. Буква
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
Мастер студије (Књижевност и култура)
lazarb501@gmail.com